

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Анатолій Боровик

●

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕФОРМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ВІЛЬНА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА» ТА ПОДАЛЬША ЇЇ ДОЛЯ

У попередньому номері журналу було розпочато розгляд проблеми розробки теоретичних основ реформи загальноосвітньої школи у період української революції 1917-1920 рр. Проте розкриття її було б не повним, якби ми не згадали про те, як проходив процес обговорення цих питань на сторінках педагогічних видань, а особливо журналу «Вільна українська школа». Цей друкований орган Всеукраїнської учительської спілки був започаткований у вересні 1917 р. Видавався до грудня 1919 р. Вийшло у світ 25 номерів часопису. До його редколегії входили відомі українські педагоги: О.Дорошкевич (редактор), О.Музиченко, С.Русова, С.Сірополко, П.Холодний, Я.Чепіга та інші. На сторінках журналу друкувалась інформація про життя української школи, учительських професійних спілок, давалися рекомендації та поради щодо новинок в організації навчальної діяльності, публікувалися повідомлення про вихід у світ нових українських підручників та методичних посібників. Проте найціннішими для дослідників історії української школи є публікації учителів шкіл, науковців, у яких вони висвітлювали свою позицію щодо різних питань реформи школи.

У багатьох публікаціях дописувачі наголошували, що зміст освіти у реформованій школі повинен відповідати сучасному стану розвитку науки, техніки, культури, задовольняти вимоги, які ставить до освітянської підготовки молоді суспільство на кожному етапі його розвитку. Так, О. Музиченко вказував на необхідність взаємозв'язку змісту освіти з практичними, життєвими потребами людини. Ці зв'язки повинні бути якісно іншими у порівнянні з тими, якими вони були у старій школі. В житті учню доводиться доволі рано зустрічатися з питаннями, що таке гроші, праця, капітал, розкіш, злидні, безробіття, благодійність, злочинність, право, закон та інше. Отже, як зазначав автор, саме вони повинні вивчатись у школі.¹ Особливу роль він також звернув на існування у навчальних планах предметів вільного вибору і обов'язкових, що будуть визначені у програмах-мінімумах.²

Я.Чепіга відзначав великий вплив процесів, що проходили у суспільному житті держави, тогочасній промисловості, техніці, на навчально-виховний процес у школі. Ситуація в державі вимагала «корисного працівника-громадянина», який зможе розібратися в життєвих ситуаціях, зможе бути корисним на різних ділянках роботи. Саме життєві вимоги суспільства повинні реалізовуватися через шкільну освіту, вважав Я.Чепіга.³

Один із авторів проекту єдиної школи в Україні О.Левитський, проаналізувавши найновіші західноєвропейські і вітчизняні теорії і погляди на реформування школи, зробив висновок, що «національне виховання - це найперша вимога сучасної школи», а

«рідна мова - головний засіб національного виховання»⁴. Навчання, за переконанням автора статті, повинно мати виховуючу силу. Виховуючим і розвиваючим навчання може бути лише за умови, якщо воно здійснюється рідною мовою. У високорозвинутих народів рідна мова давно вже стала головною навчальною дисципліною загально-освітньої школи. На думку автора, таке завдання постало у всій повноті в процесі реформування української школи.

Про роль та нерозривний зв'язок математичних знань з життям та інтересами учнів писав на сторінках журналу «Вільна українська школа» учитель К.Лебединцев. Він вважав, що знання математики, вимірювання та обчислення є життєвою потребою. Робота в саду, на пришкольній навчально-дослідній ділянці, ремонт шкільного приміщення, влаштування походу, свята, подорожі - все це вимагає необхідності здійснення розрахунків, до яких повинні бути залучені учні.⁵

У старших класах потреба у володінні математичними знаннями виникає при вивченні фізики, хімії, техніки. Автор наводить ряд прикладів, де застосовуються математичні обчислення і розв'язання різних задач та рівнянь, безпосередньо пов'язаних з життям та потребами школи і учнів. Однак він був проти того, щоб увесь процес навчання математики зводити виключно до вирішення практичних потреб. Для того, щоб діти навчилися свідомо, швидко і правильно виконувати математичні розрахунки, не потрібно лише покладатися на вирішення практичних завдань поточного життя школи. Ризик у тому, що деякі навички не будуть сформовані в необхідній мірі. Тому він запропонував конкретну програму з математики для початкової школи, яка конкретизувала і поглиблювала питання, викладені в «Проекті». Вже в першому класі К.Лебединцев пропонував знайомити учнів з найпростішими дробовими величинами, у третьому - з процентами, десятковими дробами, просторовими фігурами тощо. Радив практикувати у ході навчання дитячі ігри, такі як: цифрове лото, доміно, ігри з м'ячем, у городки та інші; також математичні розваги: гра з паличками та сірниками, чарівні квадрати, задачі-жарти тощо. Пропонував також виготовляти іграшки та найпростіші наочні посібники і прилади.

На випадок, коли початкова школа буде не чотирикласною, а матиме п'ять класів, К. Лебединцев пропонував і для цього класу програму з математики, до якої включив як теоретичні, так і практичні завдання. Таким чином, автор привертая увагу читачів-учителів до обговорення на сторінках педагогічного журналу проблем реформування школи і пропонував колегам взяти участь в обговоренні цих проблем.

Продовженням у обговоренні проблем реформування шкільної освіти слугувала і стаття М.Крупського «Природознавство й математика в новій українській школі».⁶ На думку автора, школа повинна ґрунтуватися на принципах раціональності, тобто створення такої системи навчально-виховної роботи, в якій все науково обґрунтовано, вивірено і продумано.

Нова українська школа повинна готувати підрастаюче покоління до життя, а цей головний принцип діяльності школи повинен реалізуватися за формулою: що викладати і як викладати. Тому всі шкільні предмети повинні черпати свій зміст і методи навчання з реального життя. А математика й природознавство повинні зайняти чільне місце в українській школі.

Для ґрунтовнішого визначення шляхів у реформуванні змісту і методів викладання історії П.Клименко у своїй статті⁷ зупинився на аналізі основних недоліків існуючої в Україні російської школи. На думку автора, головними з них були такі: ігнорування дитячої індивідуальності та законів психології і педагогіки, недосконалість програм і змісту освіти, догматизм і вербалізм у методах навчання, пріоритет політики над педагогікою та інші. В новій школі потрібно позбутися указаних недоліків і виховувати «людей здатних до ініціативно-творчої...праці». Одним із шляхів у вирішенні цього завдання має стати вивчення в школі історії рідного народу. Воно повинно починатися не з української політичної історії, а з вивчення побуту, культури, громадського життя місцевого населення. На наступному етапі вже потрібно вивчати культурно-побутове і політичне життя українського народу, тобто переходити до того, що називається цивілізацією.⁸

На думку П.Клименка, вже з першого класу необхідно готувати ґрунт для систематичного вивчення історії. На основі бесід, екскурсій, розповідей потрібно познайомити дітей зі своїм селом, містом, церквою, народним будинком, волостю тощо.

Другокласників та третьокласників потрібно було ознайомити з історією рідного села чи міста, їх пам'ятниками культури, мови, місцевими звичаями, обрядами, ремеслами, господарством, торгівлею та іншим. Автор радив розповідати учням про козацьку добу, боротьбу українського народу проти татар, турків, поляків, великоросів, прочитати оповідання з української старовини, а влітку провести подорожі й екскурсії до музеїв. У четвертому класі варто приступити до вивчення «систематичної історії культурно-побутової і політичної».

Джерелами вивчення історії в початкових класах могли бути архіви (волосні, судові, церковні, казенних палат, мирових посередників, земств), словники географічних назв, збірники етнографічних записів дум, пісень, казок, прислів'їв, історична література, а також використання екскурсій і походів.

Цінність статті професора П.Клименка для учителів полягала також і в поданих рекомендаціях з підготовки і проведення уроків, а також з використання різних джерел знань на уроках. Так, у третьому класі для формування в учнів яскравих образів, пов'язаних не хронологічно, а тематично, професор пропонував використовувати різні навчальні книги: «Історія України» Г.Коваленка, «Про давні часи на Україні», «Ілюстрована історія України» М.Грушевського, «Історія України» М.Аркаса та інші. За твердженням П.Клименка, історія з формально-мертвої науки повинна перетворитись у живий діяльний життєпис народу, наблизити учнів до сучасності без тенденційно-кон'юнктурних прикрас.⁹

Наведені приклади окремих публікацій у журналі «Вільна українська школа» говорять про те, що проблеми реформи школи були в центрі уваги як науковців, так і простих учителів. Відбувався демократичний процес обговорення основних напрямків шкільної реформи. Разом з тим необхідно наголосити, що обговорювались не лише майбутні зміни в системі освіти на основі «Проекту» та «Статуту» єдиної школи в УНР, а й ті, які вже відбувались у той революційний час.

З утворенням Центральної Ради в Україні було започатковано існування саме української школи, починаючи від нижчої початкової - до гімназії. У зв'язку з цим змінювались мета і завдання школи, які базувалися на національних принципах виховання і навчання. Разом з тим це привело до появи нових українознавчих дисциплін - української мови та літератури, історії і географії України. Започатковано процес формування нового змісту навчальних дисциплін та друкування нових українських підручників.

Отже, за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР відбувались реальні зміни в системі загальноосвітньої школи, але й не припинялася розробка перспективних планів реформування освіти.

Проте реалізувати повною мірою плани створення єдиної школи в Україні завадив ряд причин. Однією з них була та, що уряд більшовицької Росії після невдач на початку 1918 р. не полишав своїх намірів знову утвердитись на українській землі. На початку січня 1919 р. був утворений український фронт під командуванням В.Антонова-Овсієнка з метою витіснення Директорії з території України. Протягом січня - початку лютого під контролем червоних були Чернігів, Полтава, Кременчук, Катеринослав та інші міста й села. 5 лютого було захоплено м. Київ. Причому радянським військам доводилося воювати не лише проти армії УНР, а й білогвардійців Денікіна та військ Антанти, що висадились на півдні республіки.

Лівобережжя України перебувало під більшовицькою владою з лютого по серпень 1919 р. За цей час розпочалося руйнування основ національної школи, започаткованих попередніми українськими урядами. В загальноосвітніх школах розпочали реформу на основі прийнятого в Росії «Положення про єдину трудову школу». Народний комісаріат освіти визнав за необхідне мати в школах усіх типів «як обов'язковий предмет одну з місцевих мов та історію й географію України».¹⁰ Але на місцях не завжди підтримували українську школу. Це значною мірою залежало від прихильності до неї керівників місцевих органів влади та відділів освіти. Тому на території Полтавщини, частині Чернігівщини й Київщини українська школа продовжувала розвиватись. Проте на іншій території надана населенню можливість самовизначення щодо мови навчання в школі давала змогу противникам української ідеї фактично руйнувати започаткований процес українізації.¹¹ Радянські каральні органи знаходили ворогів серед українських освітніх діячів. Після того, як більшовицькі війська залишили Київ, у журналі «Вільна українська

школа» з'явилось повідомлення про арешти та розстріли відомих українських педагогів І.Гавриша, В.Науменка, А.Пінчука та Ю. Щириці.¹²

Проте вже на початку осені 1919 р. значна частина території України опинилася під владою генерала А.Денікіна. Саме у цей час було створено найбільше перепон у розвитку української школи. Наказом № 22 генерала Май-Маєвського проголошувались «Основные положения принятые особым совещанием по вопросу об украинских школах». У них йшла мова про те, що в усіх школах, які існували до появи «украинских властей» і викладання у яких проходило російською мовою, а потім змінилось на «малороссийскую», знову повинні повернутись на навчання російською мовою. Уже існуючі навчальні заклади з українською мовою викладання могли існувати лише за умов їх утримання приватними особами та товариствами. Викладання українознавчих дисциплін, таких як історія та географія України, скасовувалось, а української мови й літератури - дозволялось, але як необов'язкових предметів. Цей наказ викликав невдоволення не лише в українських педагогів, званої частини населення, а й у керівників земських управ. З різних куточків України йшли листи і звернення до представників нової влади. Тому окупаційному денікінському режиму довелося давати роз'яснення щодо проблем існування українських шкіл. Згідно з розпорядженням «Вводного к штатам закона 4-го июля 1919 года» цим навчальним закладам було дозволено отримувати «пособия от казны» й користуватися допомогою земств, міських управ та різних товариств.¹³ А от предмети українознавчого циклу вже ставали необов'язковими для вивчення і зникали з навчальних планів окремих шкіл.

Період денікінщини був справжнім випробуванням з виживання для української школи. Хоч денікінці їх не закривали, але й коштів на утримання не виділяли. Вони стверджували, що коли українська школа й насправді здатна до життя і має міцну опору під собою, то «народ, широкі його маси підтримають її матеріально й вона буде існувати, коли ж ні, то вона пропаде, а тим самим дасть доказ своєї непотрібності й несвоечасності». Але, як підтверджують публікації журналу «Вільна українська школа», місцеве населення підтримало існування української школи. За її збереження виступили також громадські організації, а саме: Товариство шкільної освіти, учительська спілка, «Просвіта», кооперативні об'єднання та інші. Тому українські школи зберігались не лише в селах, а й у великих культурних центрах - Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Катеринославі, Херсоні.¹⁴

Отже, за складних умов денікінської окупації українські школи вижили лише завдяки підтримці з боку населення, громадських організацій та провідних педагогів того часу. Це значною мірою вплинуло на їхню подальшу долю і за радянського часу.

Білогвардійський уряд протримався в Україні не довго. 15 грудня 1919 р. червона армія увійшла в м. Київ. На початку 1920 р. радянська влада була відновлена на більшій території України.

Позицію більшовицької влади щодо української школи та планів створення єдиної школи в Україні можна простежити на основі прийнятих рішень та вказівок. Проголосивши право націй на самовизначення, а також враховуючи позитивне ставлення до української школи значної частини населення України, радянська влада підтримала потребу її існування. Але замість школи національної вона планувала будувати трудову, комуністичну, поклавши в основу навчання і виховання марксистсько-ленінське вчення. З метою прискорення переходу від національних принципів до комуністичних 2 травня 1920 р. було видано розпорядження завідувачам губернських відділів освіти. В ньому говорилось про використання українських національних форм як засобу комуністичного виховання мас. У ході проведення літніх курсів підготовки працівників освіти обов'язково вводили до програм українознавство та українську мову, які мали стати «джерелом живого розуміння сучасного соціально-економічного і культурно-побутового стану України».¹⁵ В школах продовжували вивчати українознавчі дисципліни. Саме їх наявність мала засвідчити лояльність радянської влади у національному питанні, а разом з тим і намагання таким чином отримати підтримку з боку українського населення.

Остаточне перетворення української національної школи на школу комуністичну відбувається з прийняттям 15 червня 1920 р. «Постанови про проведення в життя 7-річної єдиної трудової школи». На її основі всі середні, а також близькі до них за навчальними планами громадські й приватні школи реорганізовувались у 7-річні.¹⁶

Школа ставала єдиною, загальноосвітньою, спільною для навчання хлопчиків і дівчат.

Яку ж позицію щодо українізації займала Компартія України? Розпочата українізація загальноосвітніх шкіл та піднесення національної свідомості населення значною мірою вплинули і на позицію ЦК КП(б)У щодо проблем українізації і, зокрема, на введення української мови в діловодство та використання її у роботі партійних та державних установ. З цією метою було створено спеціальну комісію для вироблення заходів з українізації. На початку вересня 1920 р., звертаючись з листом до Центрального Комітету КП(б)У член комісії, письменник В.Блакитний радив, з чого потрібно розпочати роботу по введенню фактичної рівноправності мов в Україні.¹⁷ Автор запропонував провести низку організаційних заходів. На його думку, народний комісаріат освіти мав розробити і реалізувати план навчання української мови радянських та партійних працівників, видати підручники, словники, посібники, провести короткострокові курси. З метою подолання зневажливого ставлення до української мови радянських службовців він рекомендував видати наказ, який би визначав конкретні строки її вивчення. В.Блакитний вважав за необхідне подолати засилля російської мови в літературі та інформаційній сфері, називаючи пресу «великим оружием русификации». Тому він пропонував обережними, але рішучими заходами подолати таке «ненормальне» становище. Разом з тим він вважав за доцільне усіх українських спеціалістів, які знають українську мову і працюють по усій території радянської держави, перевести в Україну. Автор писав, що буде радий, коли висловлені думки викличуть дискусію у партійній пресі і підготують обговорення цього питання на Всеукраїнській партійній конференції. А вже наприкінці вересня 1920 р. Раднарком прийняв постанову «Про запровадження української мови в школах і радянських установах»¹⁷. Наркомату освіти терміново доручалося розробити і приступити до втілення в життя програми широкої українізації навчальних закладів, забезпечити їх кваліфікованими педагогічними кадрами, навчальними посібниками тощо.

Таким чином, процес українізації, започаткований українськими урядами 1917-1920 рр., та значна його підтримка з боку населення дали поштовх до її продовження й радянською владою. Саме наприкінці 1920 року ЦК КП(б)У висунув на порядок денний питання про рівноправність мов на території України та поширення української в різних сферах господарського життя.

На значній території, де утворилася радянська влада, для української національної школи настає складний період. Проте здійснений комплекс реформаційних заходів національно-демократичними урядами у період революції, а також їх підтримка з боку населення значною мірою вплинули на збереження окремих елементів національної освіти. Такі навчальні дисципліни, як українська мова і література, історія і географія України, залишались у навчальних планах шкіл як обов'язкові предмети. З часом зміст цих дисциплін був позбавлений національної ідеї і замінений комуністичною, проте українські діти могли отримувати освіту рідною мовою. У той же час перспективні плани реформи школи, закладені в «Проекті» та «Статуті» єдиної школи в УНР, що мали на меті побудову 12-річної загальноосвітньої школи та введення нових навчальних програм, так і не були реалізовані. Перехід радянської школи до семирічної, трудової, загальноосвітньої - це був крок назад у порівнянні з тими планами, які розроблялися національно-демократичними урядами у період революції.

Джерела та література:

1. Музиченко О. Реформа школи чи шкільна реформація // Вільна українська школа (далі ВУШ). - 1918 - 1919. - № 4. - С. 204.
2. Там само. - С. 204 - 205.
3. Чепіга Я. До трудової вільної школи // ВУШ. - 1918 - 1919. - № 8 - 9. - С. 83.
4. Левитський О. Про навчання рідної мови в українській початковій школі. (Спроба методики). Вступна розмова. Загальнопедагогічні принципи навчання рідної мови.// ВУШ. - 1918. - № 8 - 9 - С. 206.
5. Лебединцев К. Математика в трудовій школі // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 19.
6. Крупський М. Природознавство й математика в новій українській школі // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 13 - 23.
7. Клименко П. Навчання історії в початковій школі. // ВУШ. - 1918. - № 5 - 6. - С. 2 - 12; №10. - С. 340 - 349.
8. Клименко П. Навчання історії в початковій школі. // ВУШ. - 1918. - № 5 - 6. - С. 10.
9. Клименко П. Навчання історії в початковій школі. // ВУШ. - 1918. - № 10. - С. 343.

10. Дрібні звістки // ВУШ. - 1918 - 1919. - № 8 - 9. - С. 156 - 157.
 11. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр.. - К.: Друкар, 1920. - С. 38.
 12. Міяковський В. В.П.Науменко // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 66 - 69; Зеров М. А.А.Пінчук // Там само. - С. 70; Зеров М. Юхим Щириця // Там само. - С. 71 - 72.
 13. Дрібні звістки. Пояснення до наведених розпоряджень // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 90.
 14. Дрібні звістки. Становище українських вищих початкових і середніх шкіл на провінції // Там само. - С. 95.
 15. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти. - Харків, 1920 - С. 16.
 16. Там само. - С. 31.
 17. Блакитний В. С чего начинают «украинизацию» Украины // Центральный державный архив громадських об'єднань України.- Ф. 1. - Оп. - 20. - Спр. 159. - Арк. 45 - 46.
 18. Сборник Узаконений Украины. - К., 1920. - № 24. - С. 508.
-

Віталій Морозов

ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 1960-1980-х рр.

Постановка проблеми: у статті досліджуються основні етапи становлення та розвитку напівлегальних та таємних організацій правозахиного руху в Україні в 60-80-х рр. ХХ ст.

Зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями: запропоноване дослідження пов'язане з накопиченням джерельної та документальної бази, яка стане основою для підготовки фундаментальних досліджень з історії дисидентського руху в Україні в другій половині ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: частково деякі складові аспекти проблематики запропонованого дослідження у вітчизняній науковій та науково-популярній літературі знайшли своє висвітлення у монографіях Л. Алексеєвої, О. Бажана, Ю. Данилюка, Г. Касьянова, у спогадах Л. Лук'яненка, збірниках документів і матеріалів та на сторінках періодичної преси на рубежі ХХ-ХХІ ст.

Постановка завдання (мета статті): автор запропонованого дослідження поставив перед собою такі цілі та завдання:

- дати загальну та комплексну оцінку діяльності українських правозахисних організацій другої половини ХХ ст.;
- окреслити провідні форми та методи напівлегальної та нелегальної боротьби прогресивно мислячих представників різних верств українського суспільства в 1960-1980 рр.

Перспективи подальших розвідок: тематика запропонованого дослідження може стати основою для підготовки ґрунтовних та фундаментальних наукових праць щодо причин, передумов та етапів виникнення й розвитку опозиційного руху в Україні в другій половині ХХ ст.

Кожний авторитарний чи тоталітарний політичний режим зустрічає на своєму шляху опір відповідно до сили тиску, який він здійснює на суспільство. На всіх стадіях і етапах формування тоталітарного режиму в СРСР велася боротьба проти класів, цілих народів та революційних національно-визвольних рухів.

У піку його розвитку почався розпад власне політичної системи, який спочатку відбувався шляхом віднайдення вад системи, на які вказували найпринциповіші громадяни та їх неформальні (часто - й підпільні) об'єднання та групи. Вартові сили політичної системи та їх оточення сприймали такі прагнення як замах на її устої з усіма випливаючими з цього трагічними наслідками.